

VARAKA ve GÜLŞAH

Sultan Mahmud'a dair methiye ve ithaf beyitleri yer alır. "Âgaz-ı Kısâ" başlığı altında önce sözün değeri belirtilerek on üç başlıktan meydana gelen hikâyeye geçilir. Mesnevi Unsuri'nin *Vâmîk u 'Azrâ'sı*, Firdavsi'nin *Şâhnâme'si* gibi "feülün feülün feülün feülün" vezninde yazılmıştır. Eser içerisinde Varaka ile rakibi Rebî' b. Adnân gibi kahramanların ağzından söylenmiş gazeller de bulunmaktadır. *Varaka ve Gülşâh* mesnevisi yer yer bazı nasihatler, tasavvufî konular ve ilâhî aşk temasını içermekle birlikte gerçekte beşerî bir aşk hikâyesidir (Çelebioğlu, s. 60-62). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (Hazine, nr. 841) yegâne *Varaka ve Gülşâh* nüshasını (Karatay, s. 141) ilk defa Ahmet Ateş tesbit ederek tanıtmış (bk. bibl.), eseri Zebîhullah Safâ neşretmiştir (Tahran 1343, 1349, 1362 hş.). Mesnevinin ayrıca İran, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde baskıları yapılmıştır (Mehbîz İsmâîlpûr, III, 1087). *Varaka ve Gülşâh*'in konusu XII. yüzyılda *Floire et blancheflor* adlı romanla Ortaçağ Fransız edebiyatında da işlenmiştir. Molla Abdullah b. Hâcî b. Mîr Kerîm tarafından *Hikâye-i Acîbe ez Ahvâl-i Gülşâh ve Varaka* adıyla Farsça'dan Doğu Türkçesi'ne aktarılan *Varaka ve Gülşâh*'in bu çevirisi 1906 yılında Taşkent'te basılmıştır. Abbas Dânişverî eser üzerine *Animal Symbolism in Warqa wa Gulshâh* adıyla bir çalışma yapmıştır (Oxford 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Ayyûkî, *Varaka ve Gülşâh* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1343 hş., neşreden giriş, s. 3-20; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 141; Ali Ekber Nefîsî, *Ferheng-i Nefîsî*, Tahran 1343 hş., V, 3851; Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1371 hş., VI, 2204; Âmil Çelebioğlu, *Türk Mesnevî Edebiyatı*, İstanbul 1999, s. 60-62; Mehbîz İsmâîlpûr, "Varaka ve Gülşâh", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan Enûşe), Tahran 1381/2002, III, 1086-1088; İ. Hikmet Ertaylan, "Yûsufî-i Meddâh", *TDED*, I (1946), s. 105-121; Ahmet Ateş, "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşâh Mesnevisi", a.e., V (1953), s. 33-50; a.mlf., "Yek Meşnevî-i Gum-şode ez Devre-i Gazneviyân: Varaka ve Gülşâh", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, I/4, Tahran 1333 hş., s. 1-13; Gulâm Hüseyin Gulâmhüseyn-zâde v.dğr., "Berresî Taṭbîkî Mezâmin-i Âşikâne Dâstân-ı Varaka ve Gülşâh 'Ayyûkî bâ 'Aşl-i Rivâyet-i 'Arabî", *Faşnâme-i Pejuheşhâ-yı Zebân ve Edebiyyât-ı Taṭbîkî*, II/1, Tahran 1390 hş., s. 43-69; Dj. Khaleghi-Motlagh, "'Ayyûqî", *Elr.*, III, 167-168; Th. Bauer, "'Urwa b. Hizâm", *EP* (Ing.), X, 908-909.

YUSUF ÖZ

□ TÜRK EDEBİYATI. Konusunu Arap edebiyatından alan bu aşk hikâyesi ilk defa Gazneliler devri şairi Ayyûkî tarafından Farsça olarak yazılmıştır. Arap edebiyatın-

Gülşah'ın Varaka'nın düşmanını öldürmesini gösteren minyatür (TSMK, Hazine, nr. 841, vr. 22^adan detay)

da işlenmediği halde İran ve Türk edebiyatlarında örnekleri çokça görülür. Ancak Türk edebiyatında konu biraz farklı şekilde ele alınmıştır. Diğer mesnevi türleri kadar yaygın olmasa da konusu çağdaş edebiyat formlarına ve İspanya yoluyla Fransız edebiyatına kadar uzanmıştır (Yûsuf-ı Meddâh, *Varka ve Gülşâh*, haz. Kâzım Köktekin, s. 20). Hikâye kısaca şöyledir: Hz. Peygamber zamanında Mekke'deki Benî Şeybe kabilesinin iki kardeş yöneticisinden Hilâl'in oğlu Varaka ile Hümâm'ın kızı Gülşâh birlikte büyürken aralarında bir aşk doğar ve evlenmelerine izin verilir. Ancak daha önce Gülşâh'a tâlip olan ve reddedilen Amr adında bir kişi düğün sırasında Gülşâh'ı kaçıtır. Gülşâh'ı kurtarmak için Amr'ın kabilesiyle savaşmak zorunda kalan Varaka savaşı kaybedince esir düşer. Gülşâh birtakım hilelerle Varaka'yı kurtarır. Fakat Gülşâh'ın annesi Varaka'nın fakirliğini ileri sürerek evlenmelerine engel olur. Varaka yardım istemek için dayısı Yemen Emîri Selim Şah'ın yanına gider. Öte yandan Gülşâh'ın annesi kızını çeşitli hediyeler gönderen Şam reisi Melik Muhsin'e verir. Yemen dönüşünde kabile halkı Varaka'ya Gülşâh'ın öldüğünü söyler. Varaka gösterilen mezarın başında kırk gün yas tutar. Ancak Gülşâh'ın Şam'a giderken yüzüğünü bıraktığı sıradaşı Varaka'nın yanına gelip yüzüğü gösterir. Gerçeği öğrenen Varaka, Gülşâh'ı bulmak için Şam'a gider. Melik Muhsin, Gülşâh'ın Varaka'yı sevdiğini öğrenince, "Sen benim kardeşimsin" diyerek Gülşâh'a dokunmaz; Varaka geldiğinde de âşıkları sarayında yalnız bırakır. İki âşığın nefislerine uymadıklarını gören Melik, Gülşâh'ı boşar ve onu Varaka ile evlendireceğini söyler. Melikin bu iyiliği karşısında mahçup duruma düşen Varaka deren aşkına rağmen Gülşâh'ı terkeder ve ülkesine dönmek üzere yola koyulur; Şam'dan çıkar çıkmaz bütün kabileyi Allah'tan

canını almasını diler ve orada ölür. Gülşâh Varaka'nın ölüm haberini alınca mezarına gelerek kendini hançerle öldürür. Bir gazâdan dönerken mezarlarının yanından geçen Hz. Peygamber'e Gülşâh ile Varaka'nın hikâyesi anlatılır. Hz. Peygamber de kendi duasıyla dirilen âşıkların nikâhını kıyar ve iki genç birlikte kırk yıl ömür sürer.

Türk edebiyatında ilk defa XIV. yüzyıl Âzerî şairlerinden Yûsuf-ı Meddâh'ın yazdığı *Varaka ve Gülşâh* hikâyesi, daha sonra Mustafa Çelebi (ö. 1569) ve XVII. yüzyıl Âzerî şairi Mesîhî tarafından da işlenmiştir. Bazı kaynaklarda Ziyâî (Selâmî) ve Mostarî Ziyâî'nin de *Varaka ve Gülşâh*'i olduğu söylenirse de bu eserler henüz ele geçmemiştir (Mustafa Çelebi, *Varka and Gülşâh*, neşreden giriş, s. 26). Türk edebiyatında en çok tanınan Yûsuf-ı Meddâh'ın *Varaka ve Gülşâh*'i 743'te (1342) Sivas'ta yazılmıştır (Yûsuf-ı Meddâh, a.g.e., s. 18). Şair eserini Ayyûkî'nin Farsça mesnevisinden esinlenerek kaleme almakla birlikte mesneviye yerli unsurlar da katmıştır. Altı "meclis"ten meydana gelen eserin halk meclislerinde okunduğu anlaşılmaktadır. Beyit sayısı çeşitli nüshalarda değişen eserin tenkitli neşrinde 1743 beyit yer almaktadır. Mustafa Çelebi'nin *Varaka ve Gülşâh*'i 6712 beyittir. Bilinen tek nüshası Arkeoloji Müzesi'nde kayıtlı olup Bedîî adlı bir şaire nisbet edilmekteyse de eserin Priştineli defter emini Mustafa Çelebi'ye ait olduğu Ayşe Yıldız tarafından ortaya konmuştur (bk. bibl.). Mesîhî'nin *Varaka ve Gülşâh*'i Şah Abbas'a veya Şah Safî'ye takdim edilmek üzere 1628-1629'da yazılmıştır. Aliyar Seferli, klasik mesnevi tertibindeki eseri Tahran ve Londra nüshalarından faydalanarak yayımlamıştır (bk. bibl.).

Varaka ve Gülşâh mesnevisi mensur veya halk hikâyesi şeklinde çeşitli dönemlerde varlığını sürdürmüştür. Bazı çalış-

malarda (Selige Hüseyinova, *Mensur Varaka ve Gülşah Hikâyesi*, yüksek lisans tezi, 2001, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Anadolu sahasında müellifleri bilinmeyen mensur beş *Varaka ve Gülşah*'tan (Mustafa Çelebi, *Varaka and Gülşah*, neşredenin girişi, s. 25) ve Çağatay sahasında manzum-mensur bir hikâyeden (Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 126) bahsedilmektedir. Ayrıca yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmalarında ele alınan, Anadolu, Türkmen ve Özbek sahalarında halk hikâyesi tarzında kaleme alınmış *Varaka ve Gülşah*'lar ile aynı konuyu işleyen meddah hikâyeleri mevcuttur (Mustafa Çelebi, *Varaka and Gülşah*, neşredenin girişi, s. 26-35). Sonuç olarak *Varaka ve Gülşah* hikâyesi Türk, Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Kazak, Tacik, Fars ve Afgan edebiyatlarında halk varyantları şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Türk edebiyatında *Varaka ve Gülşah*'lar üzerine başta İsmail Hikmet Ertaylan olmak üzere birçok araştırmacı çalışma yapmıştır. Konuyla ilgili son çalışmalardan biri olan Ayşe Yıldız'ın eseri Fars ve Türk edebiyatlarındaki *Varaka ve Gülşah*'lar ile bunlara dair çalışmalara ışık tutmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf-ı Meddâh, *Varaka ve Gülşah (İnceleme Metin-Dizin)* (haz. Kâzım Köktekin), Ankara 2007; Mustafa Çelebi, *Varaka and Gülşah* (haz. Ayşe Yıldız), Cambridge 2009, I-III; İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Dili ve Edebiyatı Örnekleri I: Varaka ve Gülşah*, İstanbul 1945, s. 4 vd.; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 126; Aliyar Saferli, *Klassik Azerbaycan Edebiyatı Mesihî-Varqa ve Gülşa*, Bakü 2005; Ahmet Ateş, "Varaka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", *TDED*, II/1-2 (1947), s. 1-19; Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/9, İstanbul 2007, s. 405.

VİLDAN S. COŞKUN

VARAKA b. NEVFEL

(ورقة بن نوفل)

Varaka b. Nevfel b. Esed el-Kureşî
(ö. 610 [?])

**Hz. Hatice'nin amcasının oğlu,
Mekkeli haniflerden.**

Hz. Muhammed, kendisine ilk vahiy geldiğinde bu olay hakkında konuşmak üzere Hz. Hatice ile birlikte (bazı rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir'le birlikte, bk. İbn Asâkir, LXIII, 7) *Varaka*'yı ziyarete gittiği zaman o gözlerini kaybetmiş bir ihtiyar ol-

duğuna göre muhtemelen VI. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. Benî Abdüluzzâ'ya mensup olan *Varaka*'nın soyu Kusay'da Resûl-i Ekrem'in soyu ile birleşir. Babası son Ficâr savaşında öldürülmüştü; annesi Hind bint Ebû Kebîr'dir. *Varaka*'nın Adî ve Safvân adında iki erkek kardeşi, Tevrat ile İncil'i okuyabildiği ve Hz. Muhammed'in babası Abdullah ile evlenmek istediği belirtilen Rukayye (Ümmü Kitâl) adlı bir kız kardeşi vardı. Kendisinin Kutayle isimli bir kızının bulunduğu zikredilmekle birlikte (Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 48) nesli devam etmemiştir (İbn Asâkir, LXIII, 4). *Varaka*, yaşadığı olay hakkında ne düşündüğünü soran Hz. Peygamber'e kendisine gelen meleğin Hz. Mûsâ'ya (bazı rivayetlerde Hz. İshâ'ya) gelen Nâmûs (Cebrâil veya Tevrat) olduğunu söylemiş ve ona yahudi ve hıristiyanlar tarafından beklenen son peygamber olduğunu bildirmiştir. Kavmi tarafından dışlanacağı zamana yetiştigi takdirde kendisine yardım edeceğini belirtmiş, ancak günleri göremeden ölmüştür.

Varaka'nın dinî hayatına dair farklı görüşler vardır. *Varaka*, Câhiliye döneminde müşriklerin yaşayışından ve tapınmalarından hoşlanmayan Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr ile birlikte yeni bir din arayışı içine girmiş, bu amaçla Suriye tarafına yaptıkları seyahat neticesinde Hıristiyanlığı seçmiştir. Ancak onun hangi din üzere öldüğü konusu ihtilâfıdır. Mekke'deki en meşhur haniflerden olan *Varaka* bazı şiirlerinde kendisinin Zeyd b. Amr'ın inancına uyduğunu anlatmaktadır. Zeyd b. Amr'ın da, Suriye yolculuğu sonunda Yahudiliğe veya Hıristiyanlığa geçmek yerine İbrâhim'in dinine bağlı kalmayı tercih ettiği bilindiğine göre *Varaka*'nın da muvahhid olarak öldüğü ileri sürülebilir (M. Ebû Zehre, I, 309-310). Onun putlar adına kesilmiş kurban etlerini yemediği ve içki içmediği, putperestlikten Hıristiyanlığa geçtiği, okuma yazma bildiği, İncil'i okuyup onu Arapça veya İbrânîce yazdığı rivayet edilmektedir. Bu durumda kendisinin İncil'i Arapça'ya çevirdiğini düşünmek mümkündür. Ayrıca *Varaka*'da İncil'in bazı nüshalarının da bulunduğu zikredilmektedir (Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 514, 630). Bu bilgilerden hareketle bazı şarkiyatçılar *Varaka*'nın Ehl-i kitap kültüründen haberdar hıristiyan bir Arap bilgini ve Mekke'deki hıristiyanların lideri olduğunu, Hz. Muhammed'e birçok şey öğrettiğini iddia etmiş, dolayısıyla onun tebliğinde Hıristiyanlığın etkisinin bulunduğunu söylemiştir. Ancak ilk

vahyin gelişinden hemen sonraki görüşmeleri dışında Hz. Peygamber'in *Varaka* ile münasebet kurduğuna dair bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda *Varaka*'nın Hıristiyanlık'ta karar kıldığı, kutsal kitapları öğrendiği ve Ehl-i kitap ilmini elde ettiği zikredilmekteyse de (İbn İshak, s. 95) onun Mekke'de Hıristiyanlık'la ilgili herhangi bir faaliyet yaptığına dair bir rivayet de mevcut değildir. Bazı tarih kitaplarında Hz. Muhammed'in sütannesi Halime tarafından Mekke'ye götürüldüğü sırada kaybolduğu, ancak aramalar sonunda *Varaka*'nın yanında bulunduğu, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile evlenme konusunda *Varaka* ile istişare ettiği, Resûlullah'ın Şam yolculuğu sırasında karşılaştığı rahip Bahîrâ'nın onun hakkındaki sözlerini, ayrıca iki meleğin onu gölgelediğine dair Meysere'den duyduklarını da *Varaka*'ya sorduğu nakledilmektedir. Ancak bu rivayetler, Resûl-i Ekrem'in *Varaka*'dan etkilendiği yolunda şarkiyatçılar tarafından ileri sürülen iddiayı doğrulayacak derecede aralarında bir ilişki bulunduğunu göstermez.

İslâm âlimleri *Varaka*'nın müslüman olup olmadığı hususunda da ihtilâf etmiştir. Süheylî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Nevvî, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l-İrâkî ve Bikâî onun İslâm'ı benimsediği kanaatindedir. Hatta Bikâî, *Varaka*'nın ilk erkek sahâbî olduğuna dair *Bezlü'n-nuşh ve ş-şefeke li't-ta'rif bi-şuḥbeti's-Seyyid Varaka* adıyla bir eser telif etmiştir (nşr. Muhammed Nebîl Tarîfî, Beyrut 2003; ayrıca bk. Abdülkâdir el-Bağdâdî, III, 391). Ancak İbn Abdülber onun sahâbeden kabul etmediği için eserine almamış, İbn Hacer de Taberî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, İbn Kâni' ve İbnü's-Seken'in *Varaka*'yı sahâbe arasında zikretmelerini tartışılır bulmuştur (*el-İşâbe*, III, 633). *Varaka*, Hz. Peygamber'in vahiy aldığı ilk günlerde onun durumunu doğru teşhis etmekle birlikte muhtemelen yeni peygambere imanını açıkça ifade edecek bir tebliğ ortamı meydana gelmeden ölmüştür. Zira kendisinin Resûl-i Ekrem'in veya müslümanların yanında bulunduğu, Müslümanlığını gösteren herhangi bir amel ortaya koyduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Nitekim Resûlullah'ın, kendisine iman eden *Varaka*'yı cennette ipek elbiseler içinde gördüğünü söylediğine dair rivayetler zayıf kabul edilmiş (İbn Asâkir, LXIII, 7), *Varaka* da kendiliğinden tevhid inancına ulaştıkları için cennete gidecekleri kabul edilen fetret ehlinde sayılmıştır (*D'Â*, XII, 475).